

Een feest van de democratie

Roderik van Grieken

Een feest van de democratie

*De regels voor een goed
verkiezingsdebat*

2012 Uitgeverij Bert Bakker Amsterdam

© 2012 Roderik van Grieken
Omslagontwerp Bart van den Tooren
Zetwerk Mat-Zet bv, Soest
www.uitgeverijbertbakker.nl
ISBN 978 90 351 3881 0

Uitgeverij Bert Bakker is onderdeel van Uitgeverij Prometheus

Inhoud

Woord vooraf 7

- 1 Introductie – het belang van verkiezingsdebatten 11
- 2 Wat is een goed debat? 23
- 3 Botsende belangen en culturele handicaps 38
- 4 Het meningsverschil en de vraag 51
- 5 De stelling en de monoloog 65
- 6 De vormgeving van het debat 76
- 7 De rol van de debattleider 96
- 8 De politicus 111
- 9 De toekomst van verkiezingsdebatten 129

Literatuur 143

Woord vooraf

Van kinds af aan ben ik gefascineerd geweest door het politieke debat en in het bijzonder het verkiezingsdebat. Als kind keek ik al mee, vond ik ze spannend en kon ik genieten van de manier waarop politici met elkaar de verbale strijd aangingen. Zo heb ik nu nog een van de debatten in 1986 tussen Ruud Lubbers (CDA), Joop den Uyl (PvdA) en Ed Nijpels (VVD) scherp op mijn netvlies: Nijpels en Den Uyl die elkaar stevig de maat namen, Lubbers die rustig in het midden zat en af en toe wat nuancerende woorden sprak. Het droeg bij aan de historische zege dat jaar van het CDA met 54 zetels, tot op de dag van vandaag een record in Nederland.

Mijn passie voor het debat is ontstaan tijdens de twee jaar die ik doorbracht op een school in het noorden van Schotland. Daar maakte ik kennis met het debat als sport en het gebruik van retorica in het onderwijs. Sindsdien heeft het mij niet meer losgelaten. Als oprichter en directeur van het Nederlands Debat Instituut ben ik de afgelopen vijftien jaar dag

in dag uit bezig geweest met het debat. Honderden debatten heb ik geleid binnen ministeries en bedrijven in binnen- en buitenland en heb daarbij altijd actief meegedacht met de voorbereiding op het debat. Voor radio, televisie en kranten heb ik allerlei verkiezingsdebatten en andere politieke debatten becommentarieerd op het punt van retorica, ik heb politici begeleid in hun optreden tijdens debatten en verschillende programmamakers bij de opzet van debatten op radio en televisie geadviseerd.

Door de jaren heen ben ik steeds meer geboeid geraakt door de vraag wat nu eigenlijk een goed debat is. Met groeiende frustratie keek ik naar debatprogramma's op televisie, parlementaire debatten en verkiezingsdebatten. Ik zag debatten die door hun opzet voor mij als kijker bijna niet te volgen waren, inhoudelijk niet relevant waren of oneerlijk waren voor de deelnemers. Ik zag verkiezingsdebatten die meer leken op een spelprogramma dan een serieus nieuwsprogramma. Ik zag lijsttrekkers die niet in staat bleken om kort en duidelijk uit te leggen waar hun partij voor staat. Ik zag debatleiders die gingen mee debatteren en ga zo maar door.

De afgelopen tien jaar mocht ik een aantal keer zijdelings adviseren bij de opzet van debatprogramma's op radio en televisie, maar in 2010 kreeg ik met het Nederlands Debat Instituut de mogelijkheid om van begin tot eind de inhoudelijke voorbereiding van het Carré-debat – dat in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van dat jaar door RTL4, BNR, *Het Financieele Dagblad* en *Elsevier* werd georganiseerd en door RTL4 en BNR werd uitgezonden – voor mijn rekening te

nemen. Ik mocht meedenken over de opzet van het programma. Ik mocht presentator Rick Nieman helpen bij zijn voorbereidingen en de campagneleiders van de deelnemende politieke partijen informeren over het debat en hun adviseren hoe zij zich hier het beste op konden voorbereiden.

Het Carré-debat werd genomineerd voor de Beeld en Geluid Award van 2010 in de categorie Beste informatieve programma. Sindsdien ben ik veel vaker en intensiever betrokken geweest bij debatprogramma's op televisie.

Dit boek heb ik geschreven omdat ik vind dat verkiezingsprogramma's een heel belangrijke rol vervullen binnen onze parlementaire democratie en omdat ik vind dat door de manier waarop zij op dit moment worden ingevuld onrecht wordt gedaan aan zowel de debatterende politici als de kiezer die thuis op de bank kijkt in de hoop iets wijzer te worden.

Een belangrijke oorzaak hiervan is dat er in Nederland te weinig brede kennis van retorica en debat is en er ook weinig interesse voor is. En dat is schadelijk voor onze democratie. Het debat is een essentieel onderdeel van een vrij en democratisch land als Nederland en verdient een prominente plaats in ons onderwijs. Generaties zijn in Nederland van school of zelfs van de universiteit gekomen zonder enige kennis over hoe retorica werkt en wat de basiselementen zijn van een goed debat. Met het Nederlands Debat Instituut ben ik via allerlei projecten al vijftien jaar bezig hier verandering in te brengen binnen alle lagen van het onderwijs.

Met dit boek hoop ik een aanzet te geven tot een debat over het verkiezingsdebat. Het is ook niet meer dan dat. Echt

onderzoek is nodig om precies in kaart te krijgen wat de effecten van het verkiezingsdebat zijn, hoe kiezers de politiek beleven en hoe een debat zodanig kan worden ingericht dat het daadwerkelijk bijdraagt aan het goed informeren van de kiezer. In dit boek beschrijf ik vooral mijn persoonlijke observaties, frustraties en mening op basis van jarenlange praktische ervaring op het gebied van retorica en debat. Ik ben wel vast van plan om in samenwerking met anderen verder onderzoek te gaan doen op dit gebied.

Laat dit de eerste stap zijn op weg naar goed georganiseerde verkiezingsdebatten en retorisch begaafde politici tijdens de verkiezingscampagne van 2024 wanneer mijn kinderen Victor en Jasmijn voor het eerst actief deel mogen nemen aan het feest van de democratie!

Roderik van Grieken
Hilversum, juli 2012

1

Introductie – het belang van verkiezingsdebatten

Historische debatten

Op 26 september 1960 vond tijdens de Amerikaanse verkiezingen het eerste televisiedebat ooit plaats tussen Richard Nixon en John F. Kennedy. Het was het best bekeken politieke evenement in de geschiedenis. Een uur lang volgden zeventig miljoen Amerikanen het debat via de televisie en nog eens een paar miljoen via de radio. Presidentskandidaten Nixon en Kennedy debatteerden over onderwerpen als nationale veiligheid, communisme en de arbeidsmarkt. Onderwerpen die op dat moment actueel waren. Nixon en Kennedy waren inhoudelijk even sterk, maar een paar dagen na het debat kon vrijwel niemand de inhoud van het debat precies reproduceren. Het beeld daarentegen staat tot de dag van vandaag in het collectieve geheugen gegrift. Het vermoeide, bezwete en van pijn vertrokken gezicht van Nixon – hij had eerder die avond zijn knie gestoten waaraan hij net een paar weken daarvoor ge-

opereerd was en weigerde zich te laten schminken voorafgaand aan het debat – versus het uitgeslapen en gebruinde geelaat van Kennedy die wel degelijk onder een laag poeder zat.

Op die avond werd zowel politieke geschiedenis als televisiegeschiedenis geschreven. Voor het eerst werd de kracht van het beeld tijdens een politiek debat zo duidelijk zichtbaar. Met een grote meerderheid wezen de televisiekijkers Kennedy aan als winnaar, terwijl de radioluisteraars juist Nixon als winnaar bestempelden. Ook werd voor het eerst duidelijk dat een verkiezingsdebat interessante en spannende televisie oplevert. De combinatie van deze twee factoren maakte dat de overwinning die Kennedy boekte aan het einde van de campagne voor een belangrijk deel is toegeschreven aan zijn optreden tijdens dit eerste debat. Er volgden er nog drie maar dit eerste debat bepaalde het beeld van de campagne voor miljoenen mensen.

Op 6 maart 2002, op de avond van de gemeenteraadsverkiezingen in Nederland, vond het traditionele slotdebat plaats tussen de leiders van de zes destijds grootste partijen onder leiding van Paul Witteman. Meer dan een miljoen mensen waren er na middernacht getuige van hoe in drie kwartier tijd het politieke lot van Ad Melkert (PvdA) en Hans Dijkstal (vvd) werd bezegeld. Een onuitwisbaar beeld werd neergezet van het verschil tussen de ‘oude politiek’, vertegenwoordigd door Melkert, Dijkstal en Thom de Graaf (D66), versus de ‘nieuwe politiek’ van Pim Fortuyn (LPF).

Geen flyeractie, televisiespotje of partijprogramma kon nadien het beeld veranderen dat met het debat was ontstaan.

De rest van de verkiezingscampagne, tot aan de moord op Fortuyn, stond voor een groot deel in het teken van die ene avond. De ‘puinhopen van Paars’ hadden een gezicht gekregen en de belofte van Fortuyn – ‘Ik word de premier van dit land!’ – was realistisch geworden. Geen enkel verkiezingsdebat in Nederland is zo grondig geanalyseerd en becommentarieerd als het slotdebat op die zesde maart. Zelfs tien jaar na dato spreekt het nog steeds tot de verbeelding en leeft de vraag hoe groot het effect van die avond precies is geweest op de Nederlandse politiek.

Zuurstof van de democratie

De democratie in een notendop: politieke voor- en tegenstanders van een nieuwe wet of enig ander plan wisselen argumenten uit en proberen duidelijk te maken dat de ideeën van de ander niet kloppen of dat de voorgestelde plannen meer ellende dan verbetering opleveren. Na het voeren van meestal vele debatten beslist de meerderheid van stemmen. De minderheid is bereid dit besluit te accepteren zolang er een meerderheid voor is. Oftewel, bij het nemen van besluiten binnen het publieke domein speelt het debat een heel belangrijke rol; het wordt dan ook meer dan eens de zuurstof van de democratie genoemd.

Het verkiezingsdebat op radio of televisie kan gerust de ‘moeder aller politieke debatten’ genoemd worden. Hier presenteren de partijen hun plannen voor Nederland voor de

komende jaren en proberen zij de kiezer te overtuigen van hun gelijk. Op de verkiezingsdag worden de verhoudingen duidelijk en geven wij aan politieke partijen een mandaat voor vier jaar. Zij zullen namens alle Nederlanders invulling geven aan de stem van het volk en de politieke koers van het land gaan bepalen.

Goede besluiten

Een eerste reden waarom het waardevol is om het debat wat verder te bestuderen is hiermee gegeven. Debatten spelen een belangrijke rol in hoe wij met elkaar besluiten nemen. Belangrijke beslissingen over het deelnemen aan een militaire missie in het buitenland of de hoogte van de pensioenleeftijd zijn de uitkomst van debat. Het is dan ook de moeite waard om te bestuderen hoe een debat nu eigenlijk werkt en wat je eraan kunt doen om het debatproces zo goed mogelijk te laten verlopen. Je mag ervan uitgaan dat het verloop van een debat de uitkomst beïnvloedt. Het zou zomaar kunnen dat een slecht gevoerd debat leidt tot minder goede besluiten dan wanneer een debat op het hoogste niveau heeft plaatsgevonden. In ieder geval zal in het laatste geval het besluit waarschijnlijk op meer draagvlak kunnen rekenen. Zeker bij verkiezingsdebatten is het belangrijk dat ze een inhoudelijke bijdrage leveren aan de keuze die de kiezer uiteindelijk maakt op de verkiezingsdag. De debatten moeten hem helpen om tot een gefundeerde keuze te komen.

Voorbeeldfunctie

Hiernaast hebben politieke debatten in het algemeen en verkiezingsdebatten in het bijzonder ook een belangrijke voorbeeldfunctie. Wanneer mensen denken aan een debat, zal een debat tussen politici meestal het eerste zijn dat in hun gedachten opkomt. Ik denk dat het belangrijk is dat mensen hier een zo positief mogelijk beeld en gevoel bij hebben. Wanneer het tegenovergestelde het geval is dan doet dat afbreuk aan het gezag van de politiek. Wanneer kijkers na een verkiezingsdebat teleurgesteld zijn over het niveau van het debat, het gevoel hebben dat het niet eerlijk is verlopen of dat de inhoud niet relevant was dan kan dat invloed hebben op hun vertrouwen in de politiek als geheel. Toen bijvoorbeeld tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen van 2011 Geert Wilders en premier Mark Rutte elkaar ‘Doe eens normaal, man!’ toebeten werd dit door veel mensen gezien als een blamage voor het gezag van beide heren. Dit is nog een belangrijke reden om zorgvuldig te kijken naar het functioneren van het debat.

In iedere huiskamer

Hoe groot de invloed van verkiezingsdebatten is valt op de eerste plaats te meten aan de hand van kijkcijfers. Zo keken er 2,7 miljoen mensen naar het Nationale Lijsttrekkersdebat van de NOS op 8 juni 2010, de avond voorafgaand aan de Tweede

Kamerverkiezingen. Dat zijn meer mensen dan er dagelijks naar het achtuurjournaal kijken of naar de jaarlijkse Nationale Dodenherdenking op de Dam. Het bereik van de debatten gaat feitelijk nog veel verder dankzij internet en andere media. De hoogtepunten van een verkiezingsdebat bereiken vrijwel iedere burger via filmpjes op internet en commentaren op radio, televisie en artikelen in de pers.

Toen Jan Peter Balkenende (CDA) in 2010 Mariëlle Tweebekke tijdens het Carré-debat van RTL4 vertelde dat zij zo liefkeek, werd deze boodschap nog dagenlang herhaald op televisie. Via YouTube, sociale media en digitale kranten verspreidde het fragment zich in huiskamer, kantoor en voetbalclub. Er zullen weinig mensen in Nederland zijn die het fragment in die dagen niet minimaal één keer gezien hebben en er géén mening over hadden. Het leverde op zijn zachtst gezegd geen positieve bijdrage aan de campagne van het CDA.

Ook de beelden van Job Cohen (PvdA) die zichtbaar ongemakkelijk opereerde tijdens de verkiezingsdebatten van hetzelfde jaar werden overal breed uitgemeten. Analyses, parodieën, commentaren en eindeloze herhalingen van versprekingen waren alom terug te vinden.

Invloed op de kiezer

De vraag is in hoeverre verkiezingsdebatten de kiezer daadwerkelijk beïnvloeden bij zijn keuze. Hiernaar is in de Verenigde Staten redelijk wat onderzoek gedaan. De conclusie is